

ПУБЛИЦИСТИКА ВА АДАБИЁТШУНОСЛИКНИНГ ТАРИХАН МУШТАРАКЛИГИ MASALASI

Шохрух Қосимов,
ЎзЖОКУ кафедра мудири

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини эълон қилган илк кунларданок ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг барча жабҳаларида ўзгаришлар содир бўлди. Бу тарихий нуқтаи назардан асосли, мантиқий асосга кўра зарурият ҳам эди. Миллий тикланиш концепцияси тақозосига кўра, ўзбек адабиёти ва адабиётшунослиги ҳам янги мавзу ва тадқиқотларни ёритиш вазифасига киришди. Айниқса, ўтмишнинг қораланган, халқ бағридан тортиб олинган адабий, маънавий меросини қайта тиклаш, илмий баҳо беришда матбуотнинг ўрни бекиёсдир. Шундай қилиб, яқин ўтган тарихимизга доир ҳақиқатларнинг илмий-оммабоп тафсилотлари оммавий ахборот воситаларида кенг ёритилди. Адабиётшуносларнинг миллат тарихини ёритувчи публицистик мақолалари ҳам халқнинг ижтимоий-сиёсий онгини, маънавий-ахлоқий дунёқарашини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Демак, истиқлол даври публицистикасининг ўзига хос асослари сифатида, энг аввало, миллат маънавий илдизларини ёритиш, иккинчидан, истиқлол фидойилари – жадидлар номи ва асарларини тўлақонли халққа етказиш, учинчидан, миллий мустақилликни мустаҳкамлашга чорлаш ғояларини кўрсатиш мумкин. Шу маънода адабиётшунос олимларнинг жадидчиликка бағишланган илмий тадқиқотларини матбуотда ёритилиши масаласини ўрганишга зарурат бор. Негаки, муайян давр, ёйинки, миллат ижтимоий-сиёсий, маданий ҳаётида, ўтиш даврларида публицистикага эҳтиёж ошиши табиий ҳол. Шу муносабат билан истиқлолнинг илк йилларида публицистика барча маънавият йўналишларига кириб борди. Қолаверса, ўзига хос специфик хусусиятлари орқали миллат ҳаётидаги етакчи тарғибот минбарига айланди. “Публицистик ижод деганда, одатда, воқеликни ҳужжатлар асосида қайта тиклаш англашилади. Публицистиканинг ҳар қандай кўринишида, публицистик организмнинг ҳар бир ҳужайрасида ана шу омилнинг таъсири сезилиб туради”¹. Ўзбек миллий публицистикаси тарихида бу ҳолат халқимиз ҳаётида содир бўлган икки муҳим босқичда янада кучли аҳамият касб этди. Публицистика худди журналистика сингари ўз навбатида турли турларга, хилларга бўлиниб кетади: ижтимоий-сиёсий, публицистика, илмий-

¹ Стюфляева М.И. Поэтика публицистики. – Воронеж: Воронеж. ун-т., 1975. – С. 6-7.

ONLAYN MEDIA TARAQQIYOTI TENDENSIYALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami

публицистика, адабий-бадий публицистика, хажвий публицистика ва бошқалар. Публицистика ҳаётни ёритишда шаклий нуқтаи назардан эса унга – информацион, таҳлилий ва бадий публицистикага бўлинади².

Дастлаб, 1906 йил 27 июнда Исмоил Обидийнинг “Тараққий”си бошлаб берган миллий матбуот қамрови ва миссиясининг ниҳоятда кенгайиши натижасида содир бўлган миллий уйғониш, кейингиси мустақиллик йўл очган миллий юксалиш масаласининг кун тартибига чиқишидир. Истиклол йилларида ўзбек публицистикасида ғоявий ҳамда услубий синкретизмни кузатиш мумкин. Публицистикадаги турғун мавзулар ва эталон фикрлар, шиорбозликдан воз кечилди. ОАВ турлари, жанрлари кенгайиб, ихтисослашиб борди. Янгидан янги газета, журнал, нашриётлар таъсис этилди. Жамиятдаги ижтимоий-сиёсий, маънавий ўзгаришлар публицистик жанрлар табиатига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Жаид зиёлилари бошлаб берган публицистик инерция батамом йўқ бўлиб кетмаган, гоҳ рамзий, гоҳ яширин тарзда давом этаётган эди. Мустақиллик туфайли бу имконият яна қайта пайдо бўлди. Ҳар қандай публицистик асар сингари бадий-публицистик асарнинг ҳам муҳим мазмуний асоси факт ҳисобланади. Факт деб, биринчидан, воқеликнинг юзага чиққан бирор лаҳзасига айтилса, иккинчидан, публицистикада муаллиф мулоҳазаси, фикрларига ҳам факт сифатида қаралиши мумкин. Ҳаётий факт ва ҳужжатлар фақат воқеликнинг қандайдир лаҳзаларинигина эмас, балки одамларнинг реал хатти-ҳаракатларини ҳам ифодалайди. Шунинг учун улар публицистик тасвир предмети сифатида намоён бўлади. Публицист шахсий аралашувнинг кучи билан энг аҳамиятли фактларни ажратиб кўрсатади, таъкидлайди ва изоҳлайди. Демак, бадий публицистика фактлар ҳақида қуруқ маълумот бермайди, “...балки ҳаёт фактлари билан боғлиқ муаммоларни чуқур таҳлил этади, уларнинг моҳиятини аниқ очиб беради”. Адабиётшунос, тарихчи, журналист, адабий манбашунос ва матншунос яқин ўтган тарихни танқидий таҳлил қилиш, унга ҳолисона баҳо бериш, жамият тақозо этаётган муаммоларни рўй-рост ўртага қўйиш имкониятлари пайдо бўлди. Бу давр публицистикасида тарихий, адабий, маданий мерос, миллий қадриятлар, унутилган сиймолар, қатағон қурбонлари биографияси, асарларини халққа тезроқ етказишга бўлган иштиёқ яққол кўзга ташланади.

Ўзбекистон Қаҳрамони, адабиётшунос олим О.Шарафиддинов, адабиётшунослар Б.Қосимов, С.Аҳмедов, У.Долимов, Ш.Юсупов, Н.Жабборов, У.Жўрақулов, Б.Каримов, Ҳ.Болтабоевларнинг 1991 йиллардаги илмий

² Журналистика ва публицистика. Ўқув қўлланма. – Т.: “Университет”, Худойқулов М. 2008.

ONLAYN MEDIA TARAQQIYOTI TENDENSIYALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami

кузатишлари асосан жаид зиёлиларининг ҳаёти ва фаолиятига бағишланган кенг кўламли ишлардан эди.

Мустақиллик даврида жаидшуносликдек муҳим илмий муаммони публицистик микёсда, адабий-илмий ижод негизида халққа етказган олимлар орасида профессор Б.Қосимовнинг илмий фаолияти анча салмоқлидир. Адабиётшуноснинг жаидчиликка бағишланган кузатишлари миллий публицистикада жадал ёритиб борилди. Шундай экан, мазкур олимнинг илмий-публицистик ижодини тадқиқ этиш ва баҳолаш бугунги адабиётшунослик илми зиммасидаги долзарб вазифалардан бири саналади.

Б.Қосимов тадқиқотларига хос илмий концепция, мавзуга турлича аспектда ёндашув, тарих ва манбаларнинг қиёсий таҳлили ўзбек жаидшунослигида ўзига хос ҳодиса ҳисобланади. Унинг шахсиятида ҳам миллий уйғониш, миллий ғурур ва ўзлик, ўзбекнинг маънавий қадриятлари чуқур синггани учун ҳам адабиётшунослик концепцияси барқарор тамойилга эга. Жаидчилик ҳаракати, зиёлилар яшаб, ижод этган тарихий давр, улар илгари сурган адабий тушунча ва қарашларни шуурига сингдирган олим жуда талабчан мустаҳкам публицистик позициясини турли ракурсларда намоён этади. Жаидшунослик истиқлолнинг илк йилларида анча равақ топди. Зиёли шахс борки, ўтмиш асоратлари, биқик жамият, мустамакчилик исканжаси борасида фикр юритганида, албатта жаид зиёлилари номларини келтириб ўтишни публицистик тамойил даражасига олиб чиқди. Лекин шунчаки жаидлар номини санаб ўтиш, жаидшунос бўлди, дегани эмас.

Жаидшуносликка даъвогар олим, журналист ёки тарихчи, энг аввало, қўлёзма, тошбосма манбаларни ўқий олиши шарт. Акс ҳолда, кимдир ёзган шарҳ хоҳ у тўғри бўлсин ёки аксинча, китобдан китобга, мақоладан мақолага кўчиб юраверади. Асл манбани ўрганган олим, ўша даврга холис, тўғри баҳо бера олади.

1991-2001 йиллар ОАВ кузатганимизда, мустақиллик, Ватан, тарихни ҳаққоний ёритиш масаласи кун тартибининг асосий вазифаси саналганини кузатиш мумкин. Бунда публицистиканинг барча жанрларидан фаол фойдаланилди. Масалан, эссе, суҳбат, хабар, репортаж, мақола шулар жумласидандир.

✓ Муайян сана муносабати билан (умумхалқ байрамлари, жаид зиёлиларининг таваллуд саналари) соҳа ижодкорлари билан суҳбатлар;

✓ Жаидшунос олимларнинг янги асарлари тақдимооти муносабати билан ёзилган тақризлар;

ONLAYN MEDIA TARAQQIYOTI TENDENSIYALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami

- ✓ Бехбудий, Мунаввар Қори, Ибрат, Авлоний, Саид Ахрорий, Фитрат, Чўлпон ва бошқа зиёлилар ҳаёти ва ижодига доир янги хабарлар анонси;
- ✓ Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти намуналарининг саҳналаштирилиши ва оммалаштирилишини ОАВ да ёритиш;
- ✓ Жадидшуносликнинг долзарб муаммоларига бағишланган илмий-оммабоп материалларни нашр қилиш каби қонуниятлар доирасида миллий публицистикамиз жадидшунослик йўналиши билан ҳам бойиди.

Инсон табиатида ахборот олиш ва ахборот узатишга бўлган табиий инстинкт мавжуд. Маиший, ижтимоий ва сиёсий-иқтисодий жараёнда тинимсиз янгилашиб, ўзгариб, баъзи қарашлар барқарорлашиб боради. Информация оқимининг етказилишига қараб, оила, жамият, иқтисодиёт ва давлатлар, ҳаттоки тузумлар доирасида ички эътирофлар, эътирозлар, танқидлар ва турли ҳаракатлар юзага келиши мумкин. Демак, журналистика ва публицистика тарихан олганда, кишилиқ жамияти билан бирга пайдо бўлди ва жамиятнинг ажралмас қисми сифатида яшаб келмоқда. Ижтимоий фикрнинг қуролдан устун туриши бугунги кун учун сир эмас. Қолаверса, умуминсоний қадриятларнинг, ўтмиш маънавий-адабий, эстетик қарашларининг яшовчанлигида адабиётшунослик негизида майдонга келган публицистиканинг аҳамияти юқоридир.

Публицистика адабиёт ва журналистикага мансуб бўлиб, ҳозирги кундаги энг муҳим ва долзарб ҳисобланадиган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий муаммоларни ўзида акс эттиради. Публицистиканинг мақсади – маълум бир фактга инсонларнинг эътиборини жалб қилиб, улар муносабатига эришиш ва жамиятга таъсир ўтказиш. Публицистикада ҳамisha муаллиф позицияси аниқ кўрсатилади ва бадий тўқималарга йўл қўйилмайди. Публицистиканинг предмети – ҳозирда ёки бирмунча вақт олдин юз берган маълум бир воқеа, ҳодиса, шунингдек ушбу воқеа ёки ҳодиса ҳақида муаллиф фикри. Публицистикада муаллифлар ўз қарашлари ҳақида бир-бирлари билан баҳсга киришиб, омма фикрини шакллантиришади. Публицистиканинг услуги мунозаралилиги ва эмоционалиги билан ажралиб туради³.

XX асрнинг охири XXI аср бошларига келиб ёзувчи публицистикаси ғоявий ҳамда услубий ранг-баранглик жиҳатидан янада такомиллашди. Бадий публицистиканинг очерк, мақола, фельетон каби анъанавий жанрлар таркиби

³ Литература и язык. Современная иллюстрированная энциклопедия. — М.: Росмэн. Под редакцией проф. Горкина А.П. 2006.

ONLAYN MEDIA TARAQQIYOTI TENDENSIYALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami

эссе, суҳбат-интервью, ён дафтар, ёзувчи қайдлари, бош мақола сингари жанр ва жанр кўринишлари ҳисобига кенгайди. Жамиятдаги ижтимоий-сиёсий, маънавий ўзгаришлар ёзувчи публицистикаси жанрларига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Миллий уйғониш даврида бошланган бадий-публицистик инерция мустақиллик даврига келиб янги босқичга кўтарилди. Ёзувчиларимиз учун кечаги кунни танқидий идрок этиш, унга янгича баҳо бериш, ҳаёт тақозо этган муаммоларни дадил ўртага қўйиш имкониятлари пайдо бўлди. Бу давр публицистикасида маданий мерос, миллий урф-одат ва кадриятлар, маънавий-ахлоқий ҳамда экологик муаммоларга, замон қаҳрамонларига эътибор янада ортди.

XIX аср охири – XX бошларига келиб, дунё тамаддунида, геосиёсатида турли ўзгаришлар содир бўлди. Дунёга ҳукмронлик қилиш, гегемонлик ғоялари туфайли бир неча давлатлар урушлар гирдобидида қолди. Баъзи мамлакатлар ривожланган давлатларнинг хом ашё базасига айлантирилди. Бу ҳолат муайян даражада ижтимоий, сиёсий, маданий соҳаларда таназзулларни вужудга келишига сабаб бўлди. Бундай оғир шароитда миллий ўзликни сақлаб қолиш, маърифат ва тараққиётда орқада қолиб кетмаслик учун янгиланиш зарурати кун тартига кўтарилди. Янги усулдаги мактаблар, театр, миллий матбуотнинг майдонга келиши тарихий шароит натижаси ҳамдир.

Чунки бу даврда таълим ва ўқитиш тизимидаги турғунлик, мактаблар ислохотининг кечиктириб бўлмас вазифа эканлиги аччиқ ҳақиқат эди.

Демак, бадий адабиётнинг мазмуни ҳам ижтимоий ҳаёт ҳақиқати билан чамбарча боғлиқ десак, хато бўлмайди. Бу жараённи ривожланган ва ривожланаётган давлатлар тарихи, ижтимоий-сиёсий ҳаёти динамикаси нуқтаи назаридан ҳам кузатиш имконияти мавжуд.

Аслида ҳар қандай тараққиётнинг замирида илм-фан, таълимга бўлган эҳтиёж ёки шарт-шароитлар омили туради. Миллий журналистикамиз ва ўзбек публицистикасининг ҳам тамал тоши ҳаётдаги турғунликка чек қўйиш, жаҳолатни маърифат билан енгил, оммавий юксалишга чора қидириш фониди майдонга келди. Яъни темурийлар империяси парчаланиши, ички бўлинишлар, манфаатлар тўқнашуви натижасида Туркистон ўлкасида таназзул содир бўла бошлади.

Бунинг энг салбий оқибати мустамлакачилик сиёсати сифатида намоён бўлди. Вазиятни тўғри баҳолаш, фойдаланилмаган имкониятларни кўриб чиқиш ва олий мақсад – ҳурликка эришиш мақсадида жаҳидчилик ҳаракати майдонга чиқди. Жаҳидлар фаолиятининг энг аввалида кун тартибига таълим соҳасидаги

ONLAYN MEDIA TARAQQIYOTI TENDENSIYALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami

ислохатларни амалга ошириш масаласи қўйилди. Таълимнинг пасайиши, нафақат сифат кўрсаткичлари балки, инсониятни ҳалокатга учрашининг бош сабаби эканлиги қайта-қайта қаламга олинди. Зеро, муайян миллатнинг бугуни, келажаги ҳозирги авлоднинг қандай, қай мақсадда таҳсил олаётгани билан чамбарчас боғлиқдир. Шунинг учун жаҳидларнинг ёндашуви мутлақо тўғри ва асосли эди.

Туркисон ўлкасида жуда тезлик билан усули жаҳид мактаблари ташкил этилди, янги дарсликлар яратилди, дунёвий билимлар оқими кириб келди. Дарсликлар мазмунини миллий қадриятлар асосида шакллантириш мақсадида кичик-кичик насрий, шеърӣ парчалар, ҳикматли матнлар ҳам тузилдики, булар ёш авлодда ватанпарварлик билан бир қаторда миллий руҳни ўстиришга хизмат қилишни назарда тутган. Тарихий шароит ва жаҳидлар танлаган мақсад нафақат таълим, балки бадиий адабиёт мазмунини ҳам янгилашишига олиб келди. Бу даврдаги икки томонлама тазйиққа (*қадимчилар ва мустамлакачилар – изоҳ бизники Ш.Қосимов*) қарамай, янги адабиёт ва адабий жараён юзага келди. Бу ҳодисага минбар ўлароқ жаҳид матбуотига асос солинди.

Шу тариқа, замонавий бадиий адабиёт, янги таълим, миллий публицистика бир вақтда туғилди. Гарчи публицистика ва журналистика адабиётдан фарқли равишда кўпроқ тарғибот воситаси ҳисобланса-да, баъзи хусусиятлари кўра, адабиёт билан интеграцион характерга эга. Яъни унинг табиатида ҳам сўз билан ишлаш, матн яратиш вазифалари мавжуд. Публицистикани адабиётнинг узвий бўлаги деб белгилаш назарий ва услубий жиҳатдан асосга эга, десак хато бўлмайди. Яъни шоир ёки ёзувчи инсонни, ҳаёт тарзини бадиий бўёқлар билан ифодаласа, публицист табиий ҳаётни қаламга олади. Бир хил материал икки хил ёндашув асосига кўра, бадиий ва публицистик асарга айланади.

Публицистика инсоният ижтимоий ҳаётини фаол акс эттириши, ўзида фалсафа, тарих, иқтисод, сиёсат, психология, санъатшунослик, эстетика ва адабиётшунослик унсурларини мужассамлаштириши билан универсаллик касб этади. Шунинг учун ҳам ушбу талқин шаклига ёзувчи, шоир ва олимлар, ҳатто ижодкор бўлмаганлар ҳам тез-тез мурожаат қиладилар. Тарихдан ҳукмдорларнинг, ҳарбий саркарда ва амалдорларнинг, савдогар ва санъаткорларнинг, табиблар ва ҳуқуқшуносларнинг, олимлар ва адибларнинг публицистик жанрда асарлар ёзгани маълум.

Бадиий публицистика соф ижтимоий ёки журналистик публицистикадан том маънода фарқ қилади. Биринчи навбатда, “публицистика”нинг лотинча

ONLAYN MEDIA TARAQQIYOTI TENDENSIYALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami

ижтимоий деган маънони бериши⁴, публицистика дейилганда ижтимоий ҳаёт талқинининг назарда тутилиши бадий публицистика табиатини тўла-тўқис қамраб олмаслигини, ҳатто муайян маънода хиралаштиришини қайд этиш лозим. Чунки бадий публицистика ҳеч қачон соф ижтимоий бўлиши мумкин эмас. Бадий публицистика шу маънода соф публицистикадан умумийроқ ва кенгрокдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бекасов Д.Г. Корреспонденция, статья – жанры публицистики. – М.: МГУ, 1972. – 76 с.
2. Белая Г.А. Художественный мир современной прозы. – М.: Наука, 1983. – 190 с.
3. Абдимуратов А. Публицистика Т.Каипбергенова: специфика, тематика, жанрово-стилистические особенности: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1997. – 21 с.
4. Досмухамедов Х.Н. Журналистнинг касб одоби муаммолари: назарий методологик таҳлил (Мустақиллик даври ўзбек матбуоти фаолияти мисолида. 1991-2008 йиллар): Филол. фанлари доктори ... дис. автореф. – Тошкент, 2008. – 40 б.
5. Ёўлдошбекова С.С. Чўлпоннинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: Филол. фанлари номзоди ... дис. автореф. – Тошкент, 2003. – 27 б.
6. Лукьянова Л.В. “Бодался телёнок с дубом. Очерки литературной жизни” А.И.Солженицына как художественно-публицистически и феномен: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ростов н/Д., 2002. – 19 с.
7. Худойқулов М. Ўзбек ҳажвий публицистикасининг шаклланиш тамойиллари (XIX аср охири – XX аср ўрталари ўзбек матбуоти материаллари асосида): Филол. фанлари доктори ... дис. – Тошкент, 2001. – 293 б.
8. Кўчқорова М.Х. Ҳозирги ўзбек адабиётида эссе жанри: Филол. фанлари номзоди ... дис. – Тошкент, 2004. – 134 б.

⁴Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.М.Жожевникова, П.А.Николаева. Редкол.: Л.Г.Андреев, Н.И.Балашов, А.Г.Бочаров и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – С. 313.